

Предраг Р. ТЕРЗИЋ*

Институт за политичке студије, Београд

Јован Д. СИМИЈАНОВИЋ**

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ТЕОРИЈА У ПРАКСИ: СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ КАО СВЕДОК СВОГ ПОЛИТИЧКОГ ДЕЛОВАЊА***

Апстракт: Овај рад доноси преглед политичких, националних и државнотворних ставова, као и практичног деловања Слободана Јовановића у периоду од 1941. до 1944. године, током његовог боравка у Лондону као председника и члана избегличке Владе Краљевине Југославије. Настао је, пре свега, на основу Јовановићевог рукописа *Зайиси о проблемима и људима: 1941–1944*, али и других објављених извора и релевантне литературе, који се баве активностима Слободана Јовановића у периоду Другог светског рата. Посебна пажња је посвећена спознавању практичне примене његовог теоријског знања из области правних наука, политикологије, историје, социологије и других друштвено-хуманистичких дисциплина. Јовановићева улога у избегличким владама и његово разумевање значајних политичких, државних и националних проблема представљају битне податке за сагледавање односа краљевске Владе и државе домаћина, Велике Британије, као и утврђивање стања унутар самог кабинета, укључујући и међусобне односе српских и хрватских представника. Поред тога, Јовановићеви ставови и сведочанства су битни и за изучавање деловања Југословенске војске у отаџбини.

Кључне речи: Слободан Јовановић, влада у избеглиштву, Југославија, српско-хрватски односи, Драгољуб Михаиловић, Други светски рат.

УВОД

Почетком 2025. године у издању Академске књиге из Новог Сада, први пут као засебно издање у Србији, објављени су *Зайиси о проблемима и људима 1941–1944*. (у даљем тексту: *Зайиси*) Слободана Јовановића. *Зайиси* су први пут у Србији објављени још 1993. године у оквиру књиге *Слободан Јовановић у емиграцији. Разговори и зайиси о проблемима и људима 1941–1944*. Ипак, до самосталног издања 2025. године остали су недовољно познати широј читалачкој публици, за разлику од сабраних дела Слободана Јовановића, која нису садржала *Зайисе*, а изазвала су велику пажњу стручне и шире јавности.

* Виши научни сарадник, ORCID 0000-0003-3896-6217, predrag.terzic@ips.ac.rs

** Научни сарадник, ORCID 0000-0002-3714-9445, jovan_simijanovic@yahoo.com

*** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-136/2025-03 од 27. 1. 2025. године.

Слободан Јовановић је писање *Зайиси* завршио у Лондону непосредно након окончања Другог светског рата, а како су приметили приређивачи првог, али и актуелног издања, управо у време када се у Београду одвијао процес против Драгољуба Михаиловића, као и других личности из друштвеног и политичког живота, међу којима је био и Јовановић. Зато су приређивачи и навели да се намеће закључак да су *Зайиси* настали у сврху „одбране“. Слободан Јовановић је у њима настојао да остави сведочанство о догађајима и људима, користећи готово мемоарски приступ и представљајући себе наизменично као актера и као историографа. Читајући текст, примећује се да протоком времена оквири научног приступа полако попуштају и да Јовановић смелије износи своје субјективне погледе. Тако је Десимир Тошић закључио да у *Зайисима* Слободан Јовановић од „историчара судије“ постаје „сведок и саучесник“ (Петровић 2025: 128).

Зайиси су првобитно објављени у иностранству 1976. године, чак три деценије након настанка, али и двадесет година после смрти Слободана Јовановића. Писани у време друштвено-политичких збивања којима сведоче, *Зайиси* представљају значајно штиво за сагледавање и разумевање друштвених и политичких догађаја, али и улоге различитих личности у емиграцији током Другог светског рата. Осим тога, они говоре и о субјективној позицији, расположењима и намерама самог аутора.

Користећи анализу садржаја *Зайиси*, може се сагледати првобитно стање и развитак научне мисли, као и политичких ставова и праксе Слободана Јовановића за време егзила, који се могу поредити у односу на Јовановићеву правну, политиколошку и историјску мисао која је настајала у периоду пре почетка Другог светског рата.¹ Јовановић је учествовањем у раду владе у избеглиштву изашао из улоге научника и историчара и преузео улогу сведока, саучесника и актера (Тошић 2025: 118). У вези с тим, Андреј Митровић је приметио: „Јовановића у историји занима опште, иако обрађује конкретно, шта више тежи да постигне суштинско, стављајући под лупу истраживања сасвим својеврсног човека појединца“ (1998: 100). Међутим, тај човек, појединац, који је актер његових сећања у *Зайисима* није био нико други до он сам, при чему се у овом делу бавио и описивањем политичког деловања других људи с којима је долазио у додир током председниковања и министровања у југословенским владама у Лондону. Тако се Јовановић, употребљавајући својеврсни методолошки приступ, бавио прошлошћу као историчар, а у историји је тражио и корисна сазнања за потребе садашњости (Митровић 1998: 100–101). Неспорно је да су *Зайиси* писани и с намером да пренесу искуство будућим генерацијама политичара, државника, правника, политиколога и историчара. Без обзира на неспорив научни ауторитет Слободана Јовановића, *Зайисе* треба посматрати и истраживати као сведочанство и мемоарски, али уз примену критичког приступа.

1 У поговору за књигу *Слободан Јовановић у емиграцији. Разговори и зайиси*, у којој су *Зайиси* први пут објављени у Србији 1993. године, Десимир Тошић је истакао због чега су та књига и *Зайиси* у оквиру ње значајни: „Она [књига] има посебан значај, не само као дело, већ и као сведочанство човека који је био на челу југословенске државне политике неколико дана у Београду 1941, а потом у Лондону око две године. За све то време, између 1941. и 1944. године, Слободан Јовановић је био и стожер око ког су се окућали политички врхови српске политичке емиграције“ (Тошић 2025: 117).

Тако Десимир Тошић истиче да њих треба изучавати с резервом и жељом за објективношћу (2025: 118). Отуда кроз Јовановићеве *Зайисе* настаје прилика да се види однос између фактографије која говори о томе каква је била ауторова улога у одређеним друштвеним и политичким збивањима и његове представе о својој улози. Како је субјективност одлика људске природе, нужно је и да при истраживању постоји научни опрез, нарочито ако се ради о личности која је заузимала значајне друштвене и политичке положаје. Притом, субјективност не мора бити ни намерна нити злонамерна. Познаваоца Јовановићевог опуса не чуди мотивација за настанак *Зайиса*. Нашавши се у зрелим годинама као признати научник и друштвени прегалац, али и на одговорној позицији у одсутном тренутку за народ и државу, Јовановић се могао поистоветити с одговорним историјским личностима о којима је писао научне радове. Мотив за настанак *Зайиса*, осим својеврсне потребе да се сачува за памћење својеврсни угао гледања, у овом случају, морамо тражити и у професионалној потреби, „научничком жару“, жељи да се сачувају живе слике, психолошки портрети како себе самог, тако и људи с којима је имао посла, а најчешће проблема.

„Писање о догађајима, људима и појавама из тог времена било је, с једне стране, олакшано чињеницом да су сазнања и утисци о њима били релативно свежи, а с друге, отежано због немања многих књига, трајног губитка неких докумената и затворености архивских установа за истраживање савременог доба. Не клонувши пред тим препрекама, први рад коме се посветио било је бележење збивања од 27. марта 1941. до именовања Ивана Шубашића за мандатара владе 1. јуна 1944. године. Будући да је то чинио као учесник и сведок догађаја, али и као историчар, ови се записи не могу у пуном смислу сматрати ни мемоарским делом ни историографским радом“ (Радојевић 2019: 309).

Јовановић је и сам био свестан озбиљности задатка који је преузео, као и објективне немогућности да свој рукопис заврши у пуном капацитету, најпре због њему недоступних докумената и друге значајне литературе (Радојевић 2019: 309).

Слободан Јовановић је у научној јавности још пре Другог светског рата био препознат по анализама значајних социјалних збивања и политичких догађаја из националне и светске историје, приликом којих је описивао како дешавања тако и понашања владара, политичара и других битних личности у политичком и друштвеном животу уопште, представљајући људске карактере с њиховим врлинама и манама, са мање или више скривеним мотивима деловања и трудећи се да у истраживањима умањи субјективност као природну особину сваког људског бића присутну у различитим обимима. Отуда произлази и претпоставка да је један од главних мотива настанка *Зайиса* представљало објашњавање ауторове политичке улоге у периоду од 1941. до 1944. године, одрицање од његове правне и политичке одговорности и превентивно, а испоставиће се и неопходно, оправдавање и одбрана од оптужби нових власти у Југославији у процесу против Драгољуба Михаиловића, у коме је Слободан Јовановић био један од оптужених у одсуству.

„[...] Стога се одлучио на оно што му се чинило могућим одмах. Бацио је један општи поглед на сваки од крупних проблема у вези с Југославијом током 1941–1944. То су све били проблеми у чијем ће расплитању, по сили свога положаја

и свог неупоредивог личног ауторитета, он учествовати у већој или мањој мери. Тај посао Јовановић је урадио поузданом руком. Руководио се искључиво решеношћу да изнесе истину [...]“ (Јовановић, Павловић 1993: 147).

О жељи Слободана Јовановића да, без обзира на објективна ограничења у виду недоступности одређених докумената, остави своје сведочанство док је „свеже“ говори и чињеница да је *Зайиси* писао руком, без прекида, „од првог до последњег реда“ и у једном даху (Радојевић 2019: 307).

С друге стране, *Зайиси* представљају атипичан пример у целокупном опусу Јовановићевог стваралаштва. Описи ликова и карактера историјских личности у његовим делима, које иначе красе ванредне одлике књижевног стила, нису могли бити потпуно примењени у *Зайисима*, јер је у њима један од главних ликова сам аутор.

У *Зайисима* се примећује Јовановићева потреба да избегавањем коришћења карактеристичног стила писања читаоцима пружи уверљивији утисак непристрасности, при чему је одолео првобитној намери, видљивој само у прва три поглавља књиге, да о себи пише у трећем лицу јединине. Томе треба додати и да је у погледу избора тема истраживања, Слободан Јовановић у свом богатом научном раду нерадо писао о актуелним темама, догађајима и личностима.² Зато и не чуди што су, по жељи Слободана Јовановића, *Зайиси* склоњени у Сједињене Америчке Државе и били први пут објављени 1976. године, готово две деценије после његове смрти (Петровић 2025: 127–128).

ПРЕЛАЗАК ИЗ ТЕОРИЈЕ У ПРАКСУ

Док је прелазак из теоретског бављења историјом, правом, политичком теоријом и социологијом на дужности, које изискују практично бављење политиком, у Јовановићевом случају било ствар ванредних околности, нужно је нагласити да преузимање политичких функција није било резултат личне амбиције Слободана Јовановића. Као претходница активног уласка Јовановића у политику може се сматрати његово учешће у оснивању и раду Српског културног клуба 1937. године, противљење споразуму Цветковић–Мачек из 1939. и супротстављање Тројном пакту 1941. године, али све до пуча 27. марта 1941. године Јовановић је изричито избегавао активан ангажман у политици.³

2 „Избор тема и проблема о којима је писао у предатном раздобљу показивали су да се Слободан Јовановић радије одређивао за XIX век, 'бежећи' од савременог доба, како због непостојања временске дистанце тако и због основаних претпоставки да је симпатијама које је током боравака на Крфу за време Првог светског рата показао према пуковнику Драгутину Димитријевићу Апису изазвао незадовољство Александра Карађорђевића и Николе Пашића. По мишљењу Драгољуба Јовановића, с којим је чешће 'размењивао мисли' и који је пажљиво читао сва његова дела, Слободан Јовановић није волео да пише о својим савременицима, осим о Љубомиру Недићу и 'скоро [се] никад није бавио Карађорђевићима, док је Обреновиће обрадио врло пажљиво'. Уз то, Карађорђевиће је у разговорима које су водили 'делио на јаке и слабе', сматрајући да су први ма припадали Карађорђе и краљ Александар, коме је признавао способност у вођењу спољне, али не и унутрашње политике. У кнезу Александру, краљу Петру и кнезу Павлу, међутим, није видео никакве особине које би их чиниле 'јаким људима'“ (Радојевић 2019: 307).

3 Димитрије Ђорђевић износи занимљиву тврдњу Радоја Кнежевића, према којој је британски пуковник Мастерсон још почетком марта 1940. године предлагао Слободану Јовановићу прелазак

„Уочи Другог светског рата Слободан Јовановић је говорио својим пријатељима, међу њима и моме оцу, да се у животу успешно држао два начела: да се не жени и да избегне улазак у политику. Истрајао је у погледу првог начела. Што се другог тиче, напустио га је када су га олујни догађаји рата и окупације упели не посредно у политику у седамдесет и другој години живота“ (Ђорђевић 1998: 109).

У активну политику ушао је након војног пуча 27. марта, прихвативши дужност потпредседника у пучистичкој влади генерала Душана Симовића.⁴ „Није било лако откачити се од радног стола, од књига и незавршених рукописа и улетети у вртлог рата и неизвесне будућности. Јовановић је то учинио због оданости Српству, осећања дужности и морала који је у својим списима проповедао“ (Ђорђевић 1998: 115). Управо од тог времена Јовановић и започиње приповедање у *Зайисима*. Убрзан след трагичних догађаја, слом државе, брз продор агресора и избеглиштво најпре у Јерусалим, а потом и у Лондон, затекли су Слободана Јовановића у деликатној позицији. У првим деловима *Зайиса* Јовановић говори о преговорима с Италијом, Влатком Мачеком и влади генерала Душана Симовића. Док се та прва поглавља одликују, како је Десимир Тошић нагласио, „оригиналним књижевним и историјским стилем“ (Тошић 2025: 118–119), потоњи делови књиге описују односе између српских и хрватских политичара. Последња поглавља, можда, имају и највећу вредност, јер у њима можемо „да видимо изблиза и Слободана Јовановића, као учесника и политичара у тим ратним временима“ (Тошић 2025: 119).

Слободан Јовановић је као потпредседник у Симовићевој влади учествовао у покушајима да се пред Немачком ублаже последице пуча, да се задобије подршка Совјетског Савеза и да се Влатко Мачек убеди да подржи ту владу и учествује у њеном раду (Јовановић 2025: 5–11). Ипак, муњевита немачка инвазија довела је до емиграције како владе, тако и младог краља. Одлазак из домовине ће за Јовановића значити и останак у егзилу до краја живота. Пучистичка влада, а понајвише њен председник генерал Душан Симовић, у почетку је због пуча од 27. марта рачунала на „морални престиж“ код британског домаћина и на то се ослањала. Међутим, околности су показале да се на престиж није могло рачунати, а зависност од планова и политике Британаца је временом била све већа и уочљивија. Чини се да је за Јовановића главни, а у првом плану не тако очигледан мотив кроз целе *Зайисе*, био да остави сведочанство своје резигнације о односу британске политике према српским националним интересима (Јовановић 2025: 27–115).

Фактор интереса британске политике се у *Зайисима* дискретно истиче као важан. Међутим, и друге друштвенополитичке околности о којима у овом делу

у Лондон, где би у случају нацистичког напада и окупације, по угледу на Де Гола, образовао комитет слободних Југословена. Јовановић је тај предлог одбио (Ђорђевић 1998: 115).

4 Слободан Јовановић је на аудијенцији 20. марта, неколико дана пре приступања Југославије Тројном пакту, разговарао с кнезом Павлом Карађорђевићем и у покушају да га одговори од потписивања пакта позивао се на расположење народа. Ипак, само недељу дана после тога Јовановић је постао потпредседник Симовићеве владе. Био је писац прогласа краља Петра II, а касније је и отворено оправдавао нужност пуча. Међутим, историографија није дошла до поузданих доказа да је био и учесник пуча (Видети: Зећевић 1996: 45–57; Глигорјевић 1998: 264; Поповић 1998: 303; Милосављевић 2019: 167–168).

сведочи Јовановић, одвећ су биле комплексне, али до сада је то већ констатовано у историографији. „Југословенска емиграција се у време рата кретала у зачараном кругу српско-хрватског сукоба, неслоге политичара, уплитања војне хунте, поводљивости младог владара, закулисних утицаја обавештајних служби, супарништва сила у политици према Балкану, као и одјецима грађанског рата у домовини“ (Ђорђевић 1998: 116). Наведени утицаји су у различитим размерама учинили да Душан Симовић поднесе оставку, тако да је Слободан Јовановић 11. јануара 1942. године изабран за председника владе Краљевине Југославије у Лондону (*Službene novine*, br. 4: 2, 4). Као резултат компромиса непомирљивих политичара, Јовановићева влада је потрајала два кратка мандата, до 26. јуна 1943. године (*Službene novine*, br. 12: 6). Након тога, Слободан Јовановић је поново изабран за потпредседника у влади Милоша Трифуновића, у којој остаје до њеног краја, 10. августа 1943. године (*Službene novine*, br. 12: 4; *Službene novine*, br. 12: 7). После завршетка мандата Трифуновићеве владе Јовановић више није активно учествовао у емигрантским владама, нити у политици уопште (Ђорђевић 1998: 116).

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ И ПОКРЕТ ДРАГОЉУБА МИХАИЛОВИЋА

Једна од првих одлука донетих у првој влади Слободана Јовановића било је именовање Драгољуба Михаиловића за министра војске, ваздухопловства и морнарице (*Službene novine*, br. 4: 2, 4). За време Јовановићевог председниковања владом у егзилу, Михаиловић је био унапређен најпре у дивизијског, па у армијског генерала и начелника Врховне команде (Ђорђевић 1998: 118; Милосављевић 2019: 175, 176). Када је Драгољуб Михаиловић преко радија сазнао за сва та унапређења, изјавио је: „Не знам шта им треба да са нама терају шегу, али није искључено да ипак знају шта раде“ (Весовић и др. 1998, I: 41). Именовање Михаиловића за министра, а потом и његова даља војна унапређења требало је да га легитимизују као вођу покрета отпора, као и да доведу до савезничког признања Југословенске војске у отаџбини (ЈВуО). Подршка и легитимизација равногорског покрета су били мотивисани и интересима јачања положаја избегличке владе у очима савезника, чиме би се уједно и побољшала Михаиловићева позиција у Југославији и, у крајњем случају, убрзала савезничка помоћ (Ђорђевић 1998: 118).

Нападом Немачке на Совјетски Савез у јуну 1941. године стварају се могућности за супротстављање окупатору у Југославији, а од јула почиње и устанак против окупационих снага који предводи Комунистичка партија Југославије. Тада већ увелико на једном делу југословенске територије постоји и квислиншки ентитет Независна Држава Хрватска, у ком се дешавају масовни злочини над Србима, Јеврејима и Ромима. У том време Слободан Јовановић се као председник владе налази у комплексној ситуацији, јер не само да не поседује задовољавајуће количине и квалитет неопходних информација већ није ни у могућности да нешто битно учини на територији Југославије. О немогућности да дође до тачних и правовремених информација говори и податак да је комуникација између њега и Михаиловића ишла посредством Британаца (Тошић 1998: 129).

Сам Михаиловић је на суђењу изјавио да је његова комуникација с Јовановићем углавном ишла путем радио-везе, затим преко турског конзула у Београду, а од 1943. године везу су одржавали посредством официра и грађанских лица која су одлазила у Италију, као и преко Американаца. Поред тога, веза је одржавана и путем официра из Лондона и Каира (Весовић и др. 1998, II: 515). По питању односа према Дражи Михаиловићу и Југословенској војсци у отаџбини, *Зайиси* доносе Јовановићев недвосмислен афирмативан став. Владе у Лондону, бар до августа 1943. године, нису желеле грађански рат, а Јовановић је наглашавао да они у Лондону нису ни имали довољна обавештења о правом стању ствари на терену и о политичкој пракси равногорског покрета, па самим тим нису могли ни да имају потпуну контролу над њим (Тошић 2025: 119). Целокупна веза с Михаиловићевим покретом је одржавана посредством, а самим тим и под контролом Британаца. Јовановић се у *Зайисима* жали на немогућност слободне и поверљиве комуникације, што је веома ометало размену важних информација и координацију активности с Југословенском војском у отаџбини. Иако комуникација није била званично забрањена, њена отежаност је правдана техничким разлозима, који су потрајали све до краја Јовановићевог ангажмана у избегличким владама.⁵ Услед недостатка непосредне везе, Слободан Јовановић и остали чланови владе су поимали равногорски покрет пре свега као војни или герилски, пренебрегавајући чињеницу да је он на терену имао и одлике политичког актера. Без обзира на оскудност могућности сагледавања реалне ситуације на терену, Јовановић је доследно подржавао Михаиловића и у првим годинама рата је био уверен да је његов покрет успешно подизао дух народа (Јовановић 2025: 42).

Већ од лета 1941. године Слободан Јовановић се залагао да се интензивно промовишу герилске акције Југословенске војске у отаџбини и да се настоји да им се пружи помоћ у оружју, одећи и храни (Глигоријевић 1998: 266). Идејне везе Јовановића с равногорским покретом су се заснивале на томе што су се у његовом политичком вођству углавном налазили људи из Српског културног клуба. У Извршном комитету Централног националног комитета равногорског покрета Драже Михаиловића били су Драгиша Васић, Стеван Мољевић и Младен Жујовић, истакнути чланови некадашњег Српског културног клуба (Глигоријевић 1998: 266). Када је 17. јуна 1943. године Слободан Јовановић поднео оставку, један од најважнијих разлога био је и тај што је био под све већим притиском да утиче на Михаиловића да измени своју политику у складу с британским очекивањима (Весовић и др. 1998, I: 53).

Поред Јовановићевих сведочења, ни много година после завршетка Другог светског рата нису пронађени документи који доказују наређења владе у Лондону

5 Адвокат Слободана Јовановића на Београдском процесу, Милош Терзић, добар је део завршне речи и одбране свог браћеника посветио веома отежаној комуникацији између њега и Драгољуба Михаиловића за време док је Јовановић био на челу Министарског савета. Нагласио је да је сва комуникација ишла преко британске обавештајне службе, која је неке депеше и изостављала. Истицањем наведеног, Терзић је желео да укаже да Јовановић није могао да има довољно релевантних информација с терена и да није могао да утиче, сиречи или подстакне активност Михаиловића и Равногорског покрета, директним и непосредним путем (видети: Зечевић 2001: 2074).

за деловање или инспирисање било каквих непријатељских акција против партизанског покрета, као ни против Хрвата и муслимана. И поред тога, Слободан Јовановић је по окончању рата био осуђен на двадесет година затвора (Тошић 2025: 119–120).

Кратко време ангажовања Слободана Јовановића у практичној политици, од 27. марта 1941. до 10. августа 1943. године, ипак није било довољно да би се донео реалан суд о успешности његовог деловања, тим пре што су околности биле више него неубичајене и ванредне. Дешавања на које је Јовановић имао минималног утицаја била су таква да, иако на положајима потпредседника и председника владе, није могао да дела као што би се то очекивало да су га такве дужности, поготово председавање владом, допале у редовним околностима (Тошић 1998: 126). Слободан Јовановић је постао председник владе у намери да примени теоријска знања у корист свог народа у деликатним унутрашњим и спољнополитичким околностима

„да би заступао 'политику начела', али се уместо тога нашао окружен дворским интригама, војним кликама, завађеним политичарима. Постао је председник владе у изгнанству, која је била само носилац државе без власти и народа који је остао у земаљи. Правичности ради треба рећи да ако један професор није био у стању да реши сукобе настале у светским и домаћим превирањима, то нису били у стању ни професионални политичари емигранти из осталих земаља источне Европе. Сви су они доживели исту судбину поражене стране у ратном исходу“ (Ђорђевић 1998: 122).

На крају, ни Слободан Јовановић ни Драгољуб Михаиловић нису успели да остваре политичке и националне циљеве и тежње за које су се залагали. Јовановић је своју политичку улогу жртвовао због принципијелне подршке и симпатија према покрету Драгољуба Михаиловића. Индикативно за спознају евентуалне субјективности и сујете Слободана Јовановића је и то што о свом одласку са места председника владе, 17. јуна 1943. године, није посветио пажњу у *Зайисима*. Прелазак на место потпредседника, а потом и потпун излазак, из владе Јовановић није апострофирао, већ излагање његових сећања тече „глатко“ у тежњи да се опишу друштвене и политичке околности, што указује да је општи мотив помоћи држави, друштву и народу имао приоритет и током политичке телатности и током писања *Зайиса* (Јовановић 2025: 40–57).

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ О БРИТАНСКОЈ ПОЛИТИЦИ ПРЕМА ЈУГОСЛАВИЈИ И СРБИМА

Битна тематика која је окупирала Слободана Јовановића током избеглиштва у Лондону, а потом и током писања *Зайиса*, било је питање односа Британаца према Југословенској војсци у отаџбини, као и приступа британске геополитике према српском народу (Тошић 2025: 120).

„Од подршке пружене југословенској влади у емиграцији и Михаиловићу у првим годинама рата став британске владе се током две последње године рата радикално променио у прилог маршалу Титу и његовом народноослободилачком покрету. Разлози за ову промену били су многоструки и били су условљени

међусавезничким односима, британским стратешким интересима на Балкану, предвиђањима послератног развоја и процене домаћих прилика у Југославији. Сукоб и трвећа међу југословенским емигрантима знатно су допринели томе ставу. [...] Јовановић је био дубоко разочаран британском политиком вођеном за време рата. Дошао је у Енглеску као ватрени присталица британског политичког система. При крају рата, упитан да ли намерава да објави друго издање своје студије о енглеском парламентаризму, одговорио је да ће, чим буде стигао кући, објавити своје *рессави*.⁶ Оптужио је британску политику за лоше расположење према Србима“ (Ђорђевић 1998: 120).

Заправо, највеће недаће током деловања у избегличким владама Слободану Јовановићу су стварали Британци, од којих је све у крајњем случају и зависило. Њихова хрватофилска политика је била нескривена. Тако Јовановић у *Зайисима* сведочи и да се Роберт Ситон-Вотсон залагао за остварење максималистичких захтева Хрвата, притом полазећи од споразума Цветковић–Мачек као минимума (Јовановић 2025: 84; Глигоријевић 1998: 265, 266).

Југословенско питање, односно питање дефинисања односа између Срба и Хрвата у заједничкој држави, а из угла односа британске политике, представља централну и главну тематику у *Зайисима*. Слободан Јовановић је искуственим путем дошао до закључка да је британска политика неоправдано и неправедно прохрватска, а на штету српских интереса (Јовановић 2025: 75, 78–80). Десимир Тошић сматра Јовановићево становиште неутемељеним и додаје да су Британци имали у виду да су у Краљевини Хрвати били донекле обесправљени, а да су се у погледу геноцида и покоља у НДХ држали става којим су све вести о тим догађајима оцењиване као претеривање српске пропаганде (Тошић 2025: 120–121). Поред тога, Тошић замера Јовановићу што није умео да „изађе на крај“ с проблемима који су потицали од Јураја Крњевића, „једног изузетно ограниченог човека међу Хрватима, са сиромаштвом идеја, са дубоким реминисценцијама“ (Тошић 1998: 130).

Тошићева запажања по питању благонаклоног односа Британаца према Хрватима и релативизовања геноцида од стране британске политике представљају, ипак, његове личне ставове. Он наглашава да су Британци сматрали да су Хрвати били у лошем положају у заједничкој држави од 1918. до 1939. године и да су се прибојавали да опет не потпадну у такву ситуацију, па су зато настојали да успоставе равнотежу, односно да створе однос снага у коме Срби неће имати превласт. Као недостатак Јовановићевих размишљања, Десимир Тошић наводи да он није увидео да британску спољну политику не треба тумачити у емотивном кључу, односно на нивоу љубави и мржње, већ интереса (Тошић 2025: 121). Отуда болећивост за положај Хрвата у Краљевини СХС, а потом и Краљевини Југославији, с једне стране, као и релативизацију масовних и монструозних злочина над Србима, с друге стране, треба тумачити с позиција „голих интереса“. Поред тога, тврђа да су Британци сазнања о злочинима над Србима у НДХ сматрали гласинама и претеривањима српске пропаганде се не може разумети озбиљно, јер је и у то време било довољно

6 Реч латинског порекла *рессави* је израз који је коришћен као изјава признања грешке или греха. Често се користи у научној и књижевној пракси како би се нагласило признање грешке, кривице и уједно као изјава кајања.

доказа хрватских злочина над српским народом, а и британске службе су имале такве обавештајне капацитете да би те гласине могле врло лако проверити ако су сумњали у њихову веродостојност.

О ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПИТАЊУ

Слободан Јовановић је у *Зайисима* битну целину посветио југословенском питању уопште, чија се основна проблематика заснива на српско-хрватским односима. Десимир Тошић наглашава да је Јовановић у једној расправи у министарском савету изјавио да је увек био Југословен. Међутим, Тошић инсистира на Јовановићевој субјективности и искључивости у погледу процене одговорности за сукобе и раст међунационалних антагонизама. Он сматра да је став Слободана Јовановића према одговорности Хрвата препун „стереотипова“, јер је он потицао из просечне српске средине, која није имала ни информација, ни разумевања за све комплексности и интересе хрватског друштва. Сматра да је Јовановић потценио хрватску огорченост „политичко-административном хегемонијом Срба“, која се, према његовом мишљењу, дешавала од 1918. до 1939. године (Тошић 2025: 123).

Слободан Јовановић је у *Зайисима* доста простора посветио и критици српских политичара, наводећи како они нису могли да постигну дисциплину и слогу. Иако је приметио сличне појаве код Хрвата и Словенаца, додаје да су хрватски национални интереси код свих хрватских политичара од реда били изнад југословенских (Јовановић 2025: 81–96).

О ПРОБЛЕМАТИЦИ ОДНОСА С ХРВАТСКИМ ПРЕДСТАВНИЦИМА У ИЗБЕГЛИЧКИМ ВЛАДАМА

Либерална политичка убеђења Слободана Јовановића, која су подразумевала спремност на разговоре и компромисе, као и налажење начина за мирно решавање проблема, стављена су на тест током његовог изгнанства у Лондону. Политичка одговорност коју је у том периоду преузео довела је до еволуције и преиспитивања Јовановићевих начела. Упркос убеђењима и поред искрене спремности за постизање компромиса, сами „проблеми и људи“ довели су Јовановића до ситуације да сведочи о српско-хрватским односима као најзначајнијем политичком проблему који је урушавао Краљевину Југославију, а који су на крају свели Владу у изгнанству на дебатни клуб. Слободан Јовановић сведочи о опструкцији, малициозности и упорном национализму и шовинизму дословно свих хрватских представника у том телу. Док су ставови и намере хрватских министара били монолитни и непоколебљиво национални, међу њима су се разликовали само темпераменти, амбиције, значај, везе и тактички приступи.

Док су у Цветковићевој влади хрватски министри имали „господарски положај“, након пуча 27. марта прилике су се промениле. Тако је Симовићева влада била оптерећена опасношћу од ратног сукоба, па се питање Споразума Цветковић–Мачек третирао као замрзнуто до даљег, односно до завршетка рата. Влашко Мачек је ипак ушао у Симовићеву пучистичку владу због конкретног циља – хитног продубљивања

Споразума из 1939. године, односно проширења аутономије и овлашћења Бановине Хрватске, а у корист крајњих циљева хрватских националиста. Такве циљеве Влатко Мачек је и обзнанио београдској штампи, а тек након Симовићевих обећања да ће издати две нове уредбе, којима се проширује аутономија Бановине Хрватске, Мачек је пристао да уђе у владу (Јовановић 2025: 81). Међутим, само дан након напада Немачке на Југославију, 7. априла 1941. године, Влатко Мачек је напустио Владу и отишао у Загреб, али је у министарском кабинету остао други хрватски представник, Јурај Крњевић. Након што је Славко Кватерник 10. априла, преко радио-станице Загреб прочитао проглас о успостави Независне Државе Хрватске, прочитана је и Мачекова изјава којом он позива хрватски народ, присталице Хрватске сељачке странке и ниже органе власти да сарађују с новом владом, али сам Мачек није ушао у владу Независне Државе Хрватске, нити је предузео било какву политичку одговорност у тој квислиншкој творевини (Matković 2002: 59–61).⁷ С друге стране, једна од првих акција пучистичке владе за време двомесечног боравка у Јерусалиму било је објављивање политичке декларације 4. маја 1941. године, којом је апострофиран Споразум Цветковић–Мачек и осуђено стварање НДХ (Stefanovski 1988: 121; Суботић 1998: 307).

Заостреност српско-хрватских односа достигла је врхунац након стварања Бановине Хрватске, а још од тог времена Слободан Јовановић је, као председник Српског културног клауба и критичар Споразума Цветковић–Мачек, сматран предводником „великосрпског национализма“ (Радојевић 2019: 303). Ако је у тадашњим хрватским политичким круговима Јовановић окарактерисан као српски националиста, о представи Слободана Јовановића о хрватским политичарима сведоче и његови *Зайиси*. Тако Јовановићев непосредан опис држања и деловања Јураја Крњевића у Влади указује на њега као на особу ревносних националних, или боље рећи националистичких мотива. Према речима Слободана Јовановића, Крњевић је свој положај потпредседника Владе и заступника хрватског народа користио да истакне да се кабинет није смео мешати у питања хрватског народа, док се он, насупрот томе, уплитао у послове остала два народа, али и рад саме Владе. У том смислу, Јовановић је у *Зайисима* навео:

„У својим [Крњевићевим] написима после изласка из Владе, он је тврдио да је Југославија била основана на лажи и насиљу, и да је хрватски народ не би примио да му није била наметнута. После ослобођења Југославије од комуниста, Хрвати су имали пре свега да оснују своју суверену државу; да ли ће и с киме та држава ступити у тешњу или лабавију заједницу, и да ли ће се Југославија уопште обновити, то је тек имало да се види. [...] Као о Југославији, тако исто и о Србима Крњевић је мислио рђаво. Једанпут у Јерусалиму он ми је држао читаво предавање о политичком развоју Југославије. Из тог предавања излазило је да су Срби од самог почетка, по једном дубоко смишљеном плану, ишли на то да подјарме Хрвате;

7 Влатко Мачек је у мемоарима тај свој поступак описао другачије: „[...] Nakon dužeg natezanja sporazumjeli smo se tako da ću narod obavijestiti o tome da je njemačka vojska zauzela Zagreb i veći dio Hrvatske i predala vlast pukovniku Kvaterniku, pa narodu ne preostaje drugo nego da se tom faktu pokori. Nakon toga pozvali su telefonski pukovnika Kvaternika, komu sam predao u tom smislu vlastoručno pisanu izjavu [...]“ (2025: 245).

у његовој критици југословенског централизма било је доста оправданог, али његово приписивање Србима једног дубоко смишљеног плана који су све српске странке доследно изводиле било је тако претерано да се могло објашњавати само фикс-идејом која је њиме овладава за време његове дугогодишње емиграције“ (Јовановић 2025: 82–83).

Крљевићева делатност се одликовала инсистирањем на разним кадровским решењима, у којима су били фаворизовани представници хрватске националности, а када би ти захтеви наишли на противљење осталих чланова Владе из разлога што се нарушава принцип равномерне заступљености, он би спремно, често и лако, износио притужбе представницима британске власти. Тако је захтевао да се с места посланика у Вашингтону због „србовања“ уклони Константин Фотић, а да на његово место дође Хрват. Осим тога, тражио је и да се за посланика у Лондону постави, такође, Хрват.

Међутим, надамсе малициозан је био његов поглед на страдање Срба у Независној Држави Хрватској. Након дуготрајног инсистирања Симовићеве владе, Јурај Крљевић је издао саопштење о покољима у НДХ, с тим да их је поистоветио с партијским гоњењима и масовним отпуштањима хрватских учитеља за време диктатуре краља Александра Карађорђевића (Јовановић 2025: 85). Поред крајње релативизације хрватских злочина, Слободан Јовановић је приметио и да је услед Крљевићевог националистичког становишта било очекивано да, заједно с другим хрватским представницима, иступи и формира засебну хрватску владу у егзилу. Ипак, очигледно инструктиран од Британаца да се држи начелног југословенства, Крљевић је „чекао повољне прилике“ (Павловић 1998: 285). У међувремену, Британци су 1942. године преко свог амбасадора Рендела поднели Јовановићу пројекат декларације у којој је било дефинисано послератно федеративно уређење Југославије, под дијастејом Карађорђевића и на основама Крфске декларације и потврде Споразума Цветковић–Мачек из 1939. године. Слободан Јовановић је британском амбасадору одговорио да је проблем у томе што су Крфска декларација и Споразум Цветковић–Мачек у колизији. Док први предвиђа знатну аутономију, други прописује већа овлашћења од широке аутономије, практично хрватску државу у држави, при чему истоветно решење није било предвиђено и за Србе. На Јовановићеве примедбе, британски дипломатски представници су изјавили да нацрт не представља захтеве, већ само пријатељске савете. Али када је Јовановић изразио свој нацрт, према ком би Срби и Словенци имали своје федералне јединице у будућој заједничкој држави, британско министарство спољних послова је тај захтев одбило. Ипак, Јовановић је наставио комуникацију с Ренделом.

Око дефиниције будућег федералног државног уређења Слободан Јовановић је разговарао с Миланом Гролом, чије ставове је оставио у *Зависима*. Тако Јовановић сведочи да је, према Гроловим мишљењу, очување Југославије требало да буде императив, јер би се у супротном довео у питање опстанак Срба на свим својим етничким територијама. Ни други српски чланови кабинета, Милош Трифуновић и Милан Гавриловић, нису се по овим ставовима разликовали од Грола. Након дугих разговора, Слободан Јовановић је саставио изјаву у којој је нагласио федералистички програм Владе сачињене од три равноправне федералне јединице,

а у британском министарству спољних послова нису исказали примедбе тим поводом. Јовановић је зато стекао утисак да су Британци желели потврду опстанка Југославије (Јовановић 2025: 72–76).

Међутим, због противљења Јураја Крљевића дошло је до пада Јовановићеве владе. Ипак, и у новој влади, коју је предводио Милош Трифуновић, Крљевић је наставио да се противи изјави коју је предложио Слободан Јовановић (Јовановић 2025: 77–78, 80). Тако ни Трифуновићева влада није била дугог века, јер је, услед противљења и опструкције Крљевића, и Трифуновић поднео оставку. „Уместо владе без Хрвата, коју Британци никако не би прихватили, образована је влада 'без политичких људи'. Черчилу за даље вођење балканске политике нису били потребни политичари. Њему је био довољан млади и заљубљени југословенски краљ“ (Павловић 1998: 288–289). Зато је влада Божицара Пурића имала и други назив, „свадебна влада“, јер је њен основни задатак био да се проведе женидба краља Петра II, али у тренутку који Британци одаберу. У тој влади је место министра војног поново додељено Драгољубу Михаиловићу, што је имало циљ само да пропагандно утиче на српско становништво да лакше прихвати краљеву женидбу, а тиме би се пренебрегла и реализација идеје о влади у отаџбини (Павловић 1998: 289).

Након Јураја Крљевића, Јовановић у *Зайисима* пажњу посвећује и Ивану Шубашићу, управо следећи њихову политичку улогу, како хронолошки, тако и по значају. Шубашић је, као тадашњи бан Бановине Хрватске, након постављања Константина Фотића за амбасадора у Вашингтону, изашао у први план тиме што је прекинуо односе с избегличком владом. По том питању, Шубашић се директно обратио савезничким представницима власти, чиме је, како је Јовановић у *Зайисима* приметио, прекорачио своја банска овлашћења. Поред тога, убрзо је настао и сукоб око финансирања Бановине Хрватске, јер су захтеви Крљевића и Шубашића били у супротности са ставовима осталих чланова владе, а и у неподударности са законским одредбама и финансијским могућностима.

У свим тим напетостима између чланова владе појавило се и питање женидбе краља Петра II Карађорђевића, према коме су се хрватски представници у влади и Бановини поставили прагматично, а у корист испуњења својих националних циљева (Јовановић 2025: 84–96). Док је за време трајања владе у Лондону Јовановић исказивао толеранцију, опрез и стрпљивост према хрватским и словеначким званичницима, српски представници су били подељени у две групе. Ако су с једне стране стајали радикали и земљорадници, који су према Јовановићевом мишљењу заступали „чисто српско“, с друге стране су биле демократе који су се залагали за „опште југословенско“ становиште. Јовановић је у књизи *Слободан Јовановић у емиграцији: разговори и зайиси* нагласио исто што и у *Зайисима*, односно да су српски политичари у емигрантском владама „поред све своје поцепаности“ имали заједнички став да споразум Цветковић–Мачек треба остати непромењен до даљег и да не треба чинити даље уступке хрватским представницима. Они су, такође, имали истоветно опредељење да Југославија, упркос проблемима с Хрватима, треба да опстане, али уз тражење оптималног федералног решења уместо унитарног (Јовановић, Павловић 1993: 204–205; Јовановић 2025: 103–104; Мирковић 1998: 256; Глигоријевић 1998: 256; Суботић 1998: 309).

Под притисцима председника британске владе, Винстона Черчила, краљ Петар II је пре постизања споразума Тито–Шубашић покушао да пронађе решење за незавидну ситуацију тако што се обратио Слободану Јовановићу. Предложио је да Јовановић постане председник владе и заступник свих осталих министара. Међутим, Слободан Јовановић је био скептичан и дубоко разочаран британском политиком, као и њеним отвореним стајањем на једну страну у грађанском сукобу у Југославији. Зато је предлагао формирање концентрационе владе која би се посветила одређивању положаја Михаиловића и његовог покрета. Међутим, убрзо је краљ Петар II подлегао притисцима, прихватио Шубашића, а Јовановићу је био забрањен било какав контакт с краљем (Глигоријевић 1998: 267).

ДАНАШЊА ТУМАЧЕЊА ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА ИЛИ УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

После деценија изостанка изучавања теоријских промишљања и практичног деловања Слободана Јовановића, у последње три и по деценије значајан број правника, политиколога, историчара и социолога су посветили истраживачку пажњу Јовановићевом научном опусу. Поред теоријских радова, један део истраживача се бавио и политичком праксом Слободана Јовановића у време његовог учешћа у избегличким владама, као и Јовановићевом писаном заоставштином која описује тај период сложених друштвених и политичких односа и његову улогу у тим догађајима. Један од првих који је почео да се бави том тематиком био је Десимир Тошић, који је познавао Јовановића и имао прилике да с њим обави дуги низ разговора. „Што сам дуже с њим разговарао, почев од 1949. па до 1958. све сам био политички удаљенији од његових гледишта, али сам све више био свестан да сам разговарао са најумнијим Србином? Садашњице? Или прошлости?“ (Тошић 2025: 125). Тошић је истакао да и у случају Слободана Јовановића треба неговати приступ одвојеног посматрања дела од личности. Посматрање и изучавање Јовановића као научника и теоретичара изискује другачији приступ од истраживања Слободана Јовановића као политичара у пракси (Тошић 2025: 125–126). Примећене су и констатоване разлике између Јовановићевог политичког и интелектуалног лика, који су, иако блиски, опет различити (Екмечић 1998: 79). Као и код остатка опуса импозантног научног дела Слободана Јовановића, и у *Зайисима* је присутна одлика његовог методолошког стила „као да га скрива и да се трудио да га учини невидљивим“ (Екмечић 1998: 79). На тај начин је додатно подигнут утисак веродостојности праксе у којој је Јовановић и сам учествовао. Свестан неуспеха и изневерених надања, није дозвољавао да сујета преузме контролу над његовим сведочанством, већ је догађаје у којима је учествовао и људе с којима је сарађивао представио сликовито, природно, једноставно и без сувишних речи и емоција.

С друге стране, апострофирање значаја теоретског знања, као и широке примене методологије синтетског и ефектног мултидисциплинарног приступа у научном раду, као свакако битних чиниоца у разумевању и деловању Слободана Јовановића у политичкој пракси, без обзира на крајње резултате су тезе које износи Љубиша Деспотовић. Слободан Јовановић је према садржају и обиму написаних

дела главнину свог научног рада посветио политичкој историји Србије XIX века, да би се нашао у центру политичких збивања средином наредног, XX столећа, у доба када је већ успео да се оствари као научник. Одлика методолошког приступа Слободана Јовановића је и та да је фокус на проблемима, а не на хронологији (Деспотовић 2020: 259). Јовановићева политичка пракса има исте карактеристике, а његова пажња је усмерена на људе и конкретне ситуације – проблеме, о чему сведоче и *Зайиси*. Пажња у научном сагледавању, а у случају ове књиге и у сведочанству, усмерена је на проблеме и људе, који су у самом наслову стављени у међусобну симбиотску везу, при чему се може разумети и да су проблеми препознати и осведочени у форми појединих личности. Дакле, неке личности су, заправо, проблеми.

Сам ток изношења Јовановићевих сећања је без концизне и строге периодизације, а недостаје му и одговарајући научни апарат. Попут кроки цртежа или скице, његово излагање марkira главне проблеме које су изазивали поједини људи. Писац „изванредно широке културе и фина и оштра духа он је у догађајима и акцијама тражио оно што је битно, не губећи се у излишним споредностима. Али је у битном ишао до краја, подвргавајући својој продорној анализи лице и наличје. Знајући да колико догађаји људе толико исто и људи носе догађаје, Јовановић је са радозналостићу која није знала за препреке и са ретком уочљивошћу ишао стално за тим да код главних личности ухвати њихове основне црте и да помоћу њих објашњава мотиве и обрте извесних акција“ (према: Радојевић 2018: 305).

Неспорна субјективност, уобичајена код рукописа оваквог типа, свакако има вишу вредност и значај од „просечних“ радова захваљујући чињеници да је Слободан Јовановић утицајан, јединствен и признат научник широког опуса, који се нашао у прилици да буде учесник, па и стваралац историје. „Јовановић је у суштини био либерал 19. века, противник револуција у једном револуционарном добу, 'оптерећен' моралом који би правоверни комуниста назвао 'буржоаском предрасудом'. Бранио је државни легитимизам када се он растакао. Југословен по нужди и разуму, Србин по осећањима, Јовановић се противио сваком радикалном решењу“ (Ђорђевић 1998: 110; Деспотовић 2020: 271).

Тако је Слободан Јовановић остао на размеђи током, али и након краја Другог светског рата. „Српски националисти пребацивали су му да је Српство жртвовао Југословенству. Хрвати су га оптуживали као скривеног великосрбина. Крајња десница га је за време рата нападала да је 27. марта продао своју земљу плутократском Западу. Левичари су га осудили на двадесет година робије као представника реакционарних, капиталистичких и фашистичких режима. Многи професионални политичари, вође политичких странака, гледали су у њему политичког аматера. Његове присталице су му одавале признање више као научнику него као политичару. Јовановић је и сам био тога свестан. На сопствено питање које је поставио своје секретару која је била најгора југословенска влада, одговорио је са њему својственом иронијом, да је то била влада Слободана Јовановића!“ (Ђорђевић 1998: 122).

Крај рата Слободан Јовановић је дочекао у емиграцији, у којој ће остати све до краја живота, 12. децембра 1958. године. Као члан и председник влада у егзилу, које су настојале да очувају континуитет режима, у новој, социјалистичкој Југославији

је био осуђен у одсуству.⁸ Све до његове смрти, а и четврт века дуже, Јовановићев лик и дело су били осуђени на заборав *damnatio memoriae* (Ђирковић 1998: 13).

Зайиси о проблемима и људима: 1941–1944. представљају парадигму кратког и неуспешног периода активне политичке праксе Слободана Јовановића. Својим обимом и садржајем у кратким цртама, али уверљиво, осликавају тај кратак и буран период. Колико су Јовановићева претходна научна дела импозантна, толико су *Зайиси* „минималистички“, делују као предложак – скица за обимно, садржајно дело научних и политичких амбиција. Сматрамо да *Зайиси* треба да буду реafirмисани као историјски извор зато што сведоче из првог лица о ставовима, току мисли, емоцијама, настојањима, у крајњем и политичким жељама Слободана Јовановића. Вредност *Зайиса* се увиђа у томе што представљају прворазредни извор о политичким и етичким узусима Слободана Јовановића. Сведоче о томе како је он видео своју улогу, у крајњем бар, какву је слику о себи желео да остави за историју. Свестан „ветрометине“ будућих тумачења његовог дела, јер је и сам своју научну каријеру изградио на тумачењу историјских личности које су својевремено носиле одговорност, Јовановић у *Зайисима* тумачи себе у контексту људи и проблема с којима се суочавао. Растерећени факторграфијом, релевантним документима и прилозима, *Зайиси* доносе кратки, али садржајан приказ комплексних међуљудских односа – проблема узрокованих како најситнијим људским слабостима, сујетом, национализмом, тако и геополитичким интересима великих сила.

ЛИТЕРАТУРА

- Весовић и др. 1998: Весовић Милан, Николић Коста, Димитријевић Бојан (приређивачи). *Драгољуб М. Михаиловић, Рай и мир Генерала, изабрани рајини сјиси*, књ. 1. Београд: Српска реч.
- Весовић и др. 1998: Весовић Милан, Николић Коста, Димитријевић Бојан (приређивачи). *Драгољуб М. Михаиловић, Рай и мир Генерала, изабрани рајини сјиси*, књ. 2. Београд: Српска реч.
- Глигоријевић 1998: Бранислав Глигоријевић. „Југословенство у погледима и политичком деловању Слободана Јовановића“. *Слободан Јовановић – личносћ и дело Слободан Јовановић личносћ и дело*. Научни скупови, књ. XS. Одељење друштвених наука књ 21. Београд: САНУ, 259–269.

8 Пресуда Слободану Јовановићу, донета на суђењу генералу Драгољубу Михаиловићу и његовим сарадницима, гласила је: „[...] На основу члана 6/1 истог Закона; члана 5. Закона о кривичним делима против народа и државе у вези члана 16 Закона о држављанству ФНР Ј и члана 1, 3, 5. и 6. Закона о врстама казне – суд, их осуђује: [...] Јовановића Слободана на казну лишења слободе с принудним радом у трајању од двадесет година, губитак политичких и појединих грађанских права у трајању од десет година, конфискацију целокупне имовине и на губитак држављанства. Казна лишења слободе с принудним радом почиње му тећи од дана кад слободе буде лишен“ (Зечевић 2001: 2383). Слободан Јовановић је рехабилитован 11. јуна 2007. године. Окружни суд у Београду донео је решење да се усваја захтев за рехабилитацију и утврђује да је пресуда Врховног суда Федеративне Народне Републике Југославије – Војно веће (суд, бр. 1/46), од 15. јула 1946. године, „у делу којим је сада пок. Слободан Јовановић осуђен на казну лишења слободе с принудним радом у трајању од 20 година, губитком политичких и појединих грађанских права у трајању од 10 године, конфискацијом целокупне имовине и губитком држављанства ништава од тренутка њеног доношења 15. 7. 1946. године и да су ништаве све њене правне последице укључујући и казну конфискације имовине, а рехабилитовано лице сада пок. Слободан Јовановић сматра се неосуђиваним“ (Милосављевић 2019: 224–225).

- Деспотовић 2020: Љубиша Деспотовић. *Српска политичка модерна, Србија у процесима политичке модернизације 19. века*. Сремски Карловци: Каирос; Нови Сад: Мала књига.
- Ђорђевић 1998: Димитрије Ђорђевић. „Историчар у политици: Слободан Јовановић“. *Слободан Јовановић – личности и дело Слободан Јовановић личности и дело*. Научни скупови, књ. XS. Одељење друштвених наука књ. 21. Београд: САНУ, 109–123.
- Екмечић 1998: Милорад Екмечић. „У потрази за филозофијом историје Слободана Јовановића“. *Слободан Јовановић личности и дело*. Научни скупови, књ. XS. Одељење друштвених наука књ. 21. Београд: САНУ, 79–97.
- Зечевић 2001: Миодраг Зечевић. *Документи са суђења Равнојорском покрећу: 10. јуни – 15. јули 1946. године*, III књига. Београд: СУБНОР Југославије.
- Зећевић 1996: Момчило Зећевић. „Слободан Јовановић 27. март 1941“. *Istorija 20. veka, god XIV, br. 1*. Београд: Institut za savremenu istoriju, 45–57.
- Јовановић 2025: Слободан Јовановић. *Закиси о проблемима и људима: 1941–1944*. Нови Сад: Академска књига.
- Јовановић, Павловић 1993: Слободан Јовановић, Коста Павловић. *Слободан Јовановић у емиграцији: разговори и закиси*. Београд: Службени лист СРЈ, Досије.
- Matković 2002: Hrvoje Matković. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. [drugo dopunjeno izdanje.] Zagreb: Naklada Pavičić.
- Maček 2025: Vladko Maček. *U borbi za slobodu, memoari*. Novi Sad: Akademска knjiga.
- Милосављевић 2019: Борис Милосављевић. „Слободан Јовановић“. *Слободан Јовановић – живи, дело, време: њоводом 150 година од рођења*. Ур. Коста Чавошки, Александар Костић. Београд: САНУ, 13–228.
- Мирковић 1998: Мирко Мирковић. „Слободан Јовановић и југословенска национална и уставна стварност“. *Слободан Јовановић личности и дело*, Научни скупови, књ. XS. Одељење друштвених наука књ. 21. Београд: САНУ, 241–258.
- Митровић 1998: Андреј Митровић. „Слика историјске стварности у делу Слободана Јовановића“. *Слободан Јовановић личности и дело*. Научни скупови, књ. XS. Одељење друштвених наука књ. 21. Београд: САНУ, 99–107.
- Павловић 1998: Марко Павловић. „Слободан Јовановић пројекти југословенске федерације“. *Слободан Јовановић личности и дело*. Научни скупови, књ. XS. Одељење друштвених наука књ. 21. Београд: САНУ 271–290.
- Петровић 2025: Владимир Петровић. „Овом издању“, Слободан Јовановић, *Закиси о проблемима и људима: 1941–1944*. Нови Сад: Академска књига, 127–129.
- Поповић 1998: Небојша Поповић. „Слободан Јовановић и Српски културни клуб“. *Слободан Јовановић личности и дело*. Научни скупови, књ. XS. Одељење друштвених наука књ. 21. Београд: САНУ, 291–305.
- Радојевић 2019: Мира Радојевић. „Допринос Слободана Јовановића проучавању националне историје XIX и прве половине XX века“. *Слободан Јовановић – живи, дело, време: њоводом 150 година од рођења*. Ур. Коста Чавошки, Александар Костић. Београд: САНУ, 303–314.
- Stefanovski 1988: Mirjana Stefanovski. *Srpska politička emigracija o preuređenju Jugoslavije: 1941–1943*. Beograd: Narodna knjiga.
- Суботић 1998: Драган Суботић. „Слободан Јовановић у егзилу (1941–1958)“. *Слободан Јовановић личности и дело*. Научни скупови, књ. XS. Одељење друштвених наука књ. 21. Београд: САНУ, 307–319.
- Тошић 1998: Десимир Тошић. „Слободан Јовановић: између науке и политике“. *Слободан Јовановић личности и дело*. Научни скупови, књ. XS. Одељење друштвених наука књ. 21. Београд: САНУ, 125–135.
- Тошић 2025: Десимир Тошић. „Поговор“, Слободан Јовановић, *Закиси о проблемима и људима: 1941–1944*. Нови Сад: Академска књига, 117–126.
- Ђирковић 1998: Сима Ђирковић. „Слободан Јовановић – академик и председник Академије“. *Слободан Јовановић личности и дело*. Научни скупови, књ. XS. Одељење друштвених наука књ. 21. Београд: САНУ, 13–21.

III TAMILA

- Službene novine*, br. 4: „Službeni deo, zvanična dokumenta o promeni kraljevske Vlade”, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, ratno izdanje, br. 04, 16. januar 1942, London, 2, 4.
- Službene novine*, br. 12: „Vlada dr. Božidara Purića, program i zadaci nove kraljevske Vlade”, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, ratno izdanje, br. 12, 25. avgust 1943, London, 4.
- Službene novine*, br. 12: „Službeni deo, kraljevski ukazi, Pov. Br. 2057/ I/ 43, od 26. juna 1943. godine”, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, ratno izdanje, br. 12, 25. avgust 1943, London, 6.
- Službene novine*, br. 12: „Službeni deo, kraljevski ukazi, Pov. Br. 2739.1.48. od 10. avgusta 1943. godine”, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, ratno izdanje, br. 12, 25. avgust 1943, London, 7.

Predrag R. TERZIĆ

Jovan D. SIMIJANOVIĆ

THEORY IN PRACTICE: SLOBODAN JOVANOVIĆ
AS A WITNESS TO HIS OWN POLITICAL ACTIVITIES

SUMMARY

Slobodan Jovanović was one of the most prominent Serbian and Yugoslav scholars of the late 19th and mid-20th centuries. His works span a wide range of academic disciplines, placing him among the most distinguished jurists, historians, writers, literary critics, and political scientists in the former Yugoslavia.

In terms of his career, he served as a university professor, Dean of the Faculty of Law in Belgrade, Rector of the University of Belgrade, and President of the Serbian Royal Academy. In the realm of public engagement, he participated as an expert at the Paris Peace Conference in 1919. He was also the President of the Serbian Cultural Club from 1937 to 1941.

Following the military coup of March 27, 1941, in the later years of his life, Jovanović became actively engaged in practical politics for the first time. It was during this period that he began applying his political theory in real-world governance. In the coup-installed government led by General Dušan Simović, Jovanović served as Deputy Prime Minister from March 27, 1941, to January 11, 1942. He subsequently assumed the role of Prime Minister of the Royal Yugoslav Government-in-Exile in London, holding this position from January 11, 1942, until June 26, 1943.

After the Second World War, Jovanović authored memoirs that provide valuable insight into the evolution of his political thought during exile, offering a contrast with the theoretical frameworks he developed prior to the war. His reflections reveal critical dimensions of the diplomatic and political relations between the Yugoslav government-in-exile and the United Kingdom.

Notably, Jovanović expressed dissatisfaction with several aspects of British foreign policy, particularly its approach toward Yugoslavia and the Serbian people. A staunch supporter of General Dragoljub Mihailović's movement—which he viewed as both lawful and legitimate—Jovanović worked to secure international recognition of Mihailović's forces as the official Yugoslav Army in the Homeland. These efforts, however, failed to yield results, as neither Britain nor the other Allied powers extended formal support or recognition. This ultimately culminated in disappointment and condemnation in his homeland.

Jovanović's writings also shed light on deep internal divisions within the government-in-exile, particularly the tensions with Croatian representatives. These unresolved frictions, combined with shifting geopolitical realities, culminated in the signing of the Šubašić–Tito Agreement and Jovanović's subsequent withdrawal from political life.

Slobodan Jovanović spent the end of the war in exile, where he remained until his death on December 12, 1958. As a member and later Prime Minister of the Yugoslav government-in-exile—which sought to preserve the continuity of the pre-war regime—he was tried and convicted in absentia by the new Yugoslav authorities. For a quarter of a century, his works were consigned to oblivion, remaining largely inaccessible until 1990. He was officially rehabilitated in 2007.

Keywords: Slobodan Jovanović, Government-in-Exile, Yugoslavia, Memoirs, Serbian-Croatian Relations, Dragoljub Mihailović, Second World War.